

ПОЖЕЖА ЧЕРНЕЛИЦЬКОГО ЗАМКУ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ І СПРОБИ ЙОГО ВІДБУДОВИ КРІЗЬ ПРИЗМУ АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ*

У статті представлено раніше не публіковані архівні джерела, які стосуються пожежі в Чернелицькому замку у 1905 році, а також пізніших спроб його відбудови. Ці документи зберігаються в Центральному Державному Історичному Архіві у Львові в фонді Товариства Грона Консерваторів пам'яток старовини Східної Галичини. Тексти документів наведено в оригіналі – польською мовою зі збереженням правопису притаманного зламу ХІХ і ХХ століть. Також подано переклад на українську мову і додано коментарі.

Ключові слова: Чернелицький замок, Чернелиця, пожежа в замку, Грона Консерваторів, Мосберг.

Чернелицький замок, розташований у мальовничій місцевості Чернелиця (Городенківський район), що на правому березі річки Дністер, є однією з нечисельних фортифікаційних пам'яток з часів Речі Посполитої, збережених на території сучасної Івано-Франківської області. У літературі цей замок, зазвичай, згадується поруч із сусіднім замком у Раківцю над Дністром, який було закладено також у ХVІІ столітті. За час свого існування замок у Чернелиці багаторазово міняв своїх власників, а з кінця ХVІІІ століття змінилося також його призначення: з одного боку оборонні функції замку втратили значення, а з іншого – фортеця набула статусу постійної резиденції її власників. Така ситуація зберігалась аж до 30-х рр. ХІХ ст. після чого замок був покинутий господарями і поступово приходив у занепад. І тільки в кінці ХІХ століття він знову привернув до себе увагу і твердиню почали розглядати як історичну пам'ятку.

На жаль, у більшості наукових і науково-популярних праць як в Україні так і в Польщі, Чернелицькому замку приділялося мало уваги, а подана в них інформація часто майже дослівно повторює короткі дані про фортецю, заміщені в праці Олександра Чоловського “Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej”, виданій ще в кінці ХІХ століття [22, s. 12–13]. Пізніші автори обмежувалися наведенням фактографічних даних, які, як виявилось, не завжди відповідали історичній дійсності [13, с.104; 14, с.113; 15, с.521–522; 16, с.89–93; 17, с.39–40; 18, с.38–39; 19, с.126–128; 20, с.116–117; 21, с.48–50; 23, s.171]. Наприклад, про пожежу в замку на початку ХХ століття не згадується в жодній із відомих і доступних нам праць, хоча в науковому середовищі відома публікація Грона Консерваторів під назвою “TeKa Konserwatorska: Rocznik Koła sk. konserwatorów starożytnych pomników Galicji Wschodniej”**, в якій коротко згадано про цю подію.

Попри це, в українських архівних фондах міститься не мало інформації про пожежу в Чернелицькому замку на початку ХХ ст. і про спроби його відбудови. Саме це питання ми спробуємо глибше проаналізувати у своїй статті, опираючись, головним чи-

* Дана стаття написана в рамках міжнародного проекту “Чернелицький замок: історія і сучасний стан”, який реалізується групою дослідників під керівництвом доктора Віталія Нагірного в Інституті Історії Ягеллонського університету (Краків, Польща) при співпраці з Прикарпатським університетом та Університетом Нафти і Газу (Івано-Франківськ, Україна).

** “TeKa Konserwatorska” була видавничим органом Грона Консерваторів Східної Галичини і видавалась у Львові із 1892 року принаймі до 1912 року. На сьогоднішній день це досить рідкісне виданням, доступне тільки в небагатьох архівах і бібліотеках. Оригінали “Teki Konserwatorskiej” знаходяться в ЦДАЛ, у фонді 616 під назвою “Товариство Коло Консерваторів пам'яток старовини Східної Галичини м. Львів”. Більшість виданих номерів “Teki Konserwatorskiej” збереглися у кількох бібліотеках на Україні і в Польщі, зокрема в Львівській Національній Науковій Бібліотеці України імені Василя Стефаника і в Ягелонській Бібліотеці (Biblioteka Jagiellońska) в Кракові. Окремі випуски доступні в Інтернеті, наприклад на сторінках Ягелонської Цифрової Бібліотеки (Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa) та Підкарпатської Цифрової Бібліотеки (Podkarpacka Biblioteka Cyfrowa).

ном, на неопубліковані архівні матеріали з Центрального Державного Історичного Архіву у Львові [далі – ЦДІАЛ України], а також на документи, звіти і листи Грона Консерваторів пам'яток Східної Галичини³ [далі: Гроно Консерваторів].

Мета статті – вивчення пожежі Чернелицького замку на початку ХХ століття і спроби його відбудови крізь призму архівних джерел

Одним із перших, досі невведених до наукового обігу джерел, які містять інформацію про пожежу в Чернелицькому замку, є лист Казимира Пшибиславського (Kazimierz Przybysławski)⁴ до Грона Консерваторів. Текст листа в повному обсязі я подаю нижче, зі збереженням оригінального польського правопису початку ХХ ст.:

Tekst:

(pieczęć)

UNIŹ POCZTA CZERNELICA
TELEGRAF POTOK ZŁOTY

dnia 31 maja 04

Do Prezydium Grona Konserwatorów, ck
centralnej Komisji, dla Galicji Wschodniej

we Lwowie.

Mam zaszczyt donieść, że doszło do mej wiadomości iż pan. S. Mosberg właściciel zamku w Czernelicy zamierza obecnie zamek ten przebudować. Przy pożarze z dnia 18 maja [в документі спочатку було написано “kwietnia” потім перекреслено і поправлено на “maja”. – М.А.] rb zamczystko to przerobione przez obecnego właściciela w części na mieszkanie prywatne, spłonęło. Obecnie p. Mosberg zamierza je odbudować, basztę znieść, materiałem tym dom mieszkalny w zamczysku odbudować. Uwiadamiając o tem Światne Prezydium Grona, proszę o wezwanie ck starostwa w Horodence by poleciło posterunkowi ck żandarmerii w Czernelicy czuwanie nad tem by p. Mosberg przed zatwierdzeniem planów odbudowy przez Światne Grono żadnych robót w zamczysku tem nie przedsiębrał, a każdym razie, by ck. żandarmerja nie dopuściła do ruszenia /rozbierania/ murów i baszt spalonego zamczyska.

Kazimierz Przybysławski [3, арк. 72].

Переклад:

(печатка)

УНІЖ ПОШТА ЧЕРНЕЛИЦЯ
ТЕЛЕГРАФ ЗОЛОТИЙ ПОТІК

дня 31 травня 04

До Президії Грона Консерваторів, цк
Центральної Комісії, для Східної Галичини

у Львові

Маю честь поінформувати, що дійшло до мого відома, що пан С.Мосберг, власник замку в Чернелиці, тепер має намір цей замок перебудувати. При пожарі в день 18 травня [в документі спочатку було написано “квітня” потім перекреслено і поправлено на “травня”. – М.А.] ц. р. замчиско це, частково перероблене теперішнім власником на приватне помешкання, згоріло. Тепер п. Мосберг має намір його відбудувати, вежу знести, а цей матеріал використати для відбудови мешкального дому в замчиску. Інфор-

³ Ориганільна назва “Grono ck. Konserwatorów i Korespondentów Zabytków Galicji Wschodniej”. Зустрічаємо також назву “Koło Konserwatorów”.

⁴ Казимир Пшибиславський (Kazimierz Przybysławski) був близьким родичем, можливо сином Владислава Пшибиславського (Władysław Przybysławski), власника маєтностей в Уніжі, котрий протягом довгого часу був членом Грона Консерваторів і опікувався історичними пам'ятками в кількох повітах Тернопільського і Станіславського воєводств, в тому числі замком в Чернелиці, див.: [8, s.159]. Не виключено, що після того як Владислав Пшибиславський зайняв посаду заступника керівника Грона Консерваторів і переїхав до Львова, його функції міг перейняти Казимир Пшибиславський.

муючи Світлу* Президію Грона, прошу звернутись до ц. к. староства в Городенці, щоб воно доручило відділенню жандармерії в Чернелиці прослідкувати, щоб п. Мосберг, перед затвердженням Світлою Президією планів відбудови, не проводив жодних праць в замчиську, в кожному разі, щоб ц. к. жандармерії не допустило до порушення (розбирання) мурів і веж згорілого замчиська.

Казимир Пшибиславський.

Наведений документ є важливим для нас в першу чергу тим, що подає точну дату пожежі – 18 травня 1904 року. Однак, це джерело не дає вичерпної інформації про її масштаби та обсяги шкоди, яку вона завдала будівлі. Не знаємо також нічого про те, що спричинило пожежу. Більше того, лист К. Пшибиславського подає досить загальний опис замку з того часу. Згідно з інформацією, наведеною в листі, довідуємося, що тогочасний власник пам'ятки – Самуель Мосберг, здійснив реконструкцію замку, пристосувавши його до житлових цілей. На підставі цих слів важко стверджувати коли саме це відбулося. С. Мосберг, як власник замку в Чернелиці, перший раз згадується в листі городенківського старости Норберта Лорша (Norbert Lorsch) до нього від 8 квітня 1892 р. [1, арк.38], а також в документі від 29 квітня 1892 року, а саме у “Протоколі засідання Грона Консерваторів”, в якому він окреслюється словами: “новий його [замку. – М.А.] покупець єврей”[2, арк.28]. На підставі цієї короткої інформації можна припустити, що С.Мосберг став власником фортеці саме напередодні 1892 року, тому перша перебудова замку мала б бути здійснена ним у період між 1892 і 1904 роками. На жаль, сучасний стан джерел не дозволяє точніше датувати цю подію.

Наступні джерела, які стосуються пожежі та спроб реставрації Чернелицького замку після неї, містяться у вже згаданому періодичному виданні “TeKa Konserwatorska”, а саме у звітах львівських консерваторів за період із лютого по липень 1904 року, а також із липня 1904 по травень 1905 року. Зустрічаємо там два короткі, але цікаві епізоди:

Текст:

Czernelica. Doszło do wiadomości Koła, że p. Mosberg, właściciel zamku w Czernelicy zamierza rozebrać basztę, by materiału stąd stąd uzyskanego użyć na odbudowę swego domu mieszkalnego. Wobec tego, zwróciło się Koło do c.k. Starostwa w Horodence z prośbą, by poleciło posterunkowi żandarmeryi w Czernelicy czuwać nad całością zamku, a zarazem by wzbronilo p. Mosbergowi jakiegokolwiek przebudowy przed uzyskaniem aprobaty Koła [9, s.4].

Переклад:

Чернелиця. До Грона дійшла інформація, що п. Мосберг, власник замку в Чернелиці, має намір розібрати вежу, щоб отриманий із неї матеріал використати на відбудову свого житлового будинку. З огляду на це, Гроно звернулось до ц.к. староства в Городенці з проханням, щоб воно доручило відділенню жандармерії в Чернелиці слідкувати за цілісністю замку, а також щоб заборонило п. Мосбергові будь-якої перебудови без отримання дозволу Грона.

Текст:

Czernelica. Podpisany konserwator zbadał zniszczony niedawno przez pożar zamek w Czernelicy, niegdyż własność Czartoryskich, pamiętny pobytom Jana III. Jako interesujący typ polskiego fortalicium muiowanego, zamek ten zasługuje w całej pełni na konserwację. Naglącą jest w pierwszym rzędzie potrzeba pokrycia nowy dachem baszty zamkowej, co kosztować będzie około 1000 K. Koło przeznaczyło na ten cel z własnych funduszów 400 K., pod warunkiem, iż obecny właściciel zamku p. Mosberg poniesie resztę kosztów.

(Kons. Talowski) [10, s.2].

* В оригінальному тексті вміщено слово “światne”, що в дослівному перекладі означає “відмінне” або “чудове”. В перекладі на українську мову я свідомо вживаю вираз “світлу”, оскільки він значно краще передає сенс речення.

Переклад:

Чернелиця. Підписаний нище консерватор дослідив знищений нещодавно пожегом замок в Чернелиці, колись власність Чарторийських, пам'ятний перебуванням Яна III. Як цікавий тип польської мурованої фортеці, цей замок повністю заслуговує на консервацію. Терміновою є першочергова потреба накриття дахом вежі замку, що коштуватиме біля 1000 К. Гроно призначило на цю ціль з власного бюджету 400 К., при умові, що теперішній власник замку п. Мосберг покриє решту коштів.

(Конс. Таловський)

Інформація, яка міститься в цих текстах, відображає зацікавлення Грона Консерваторів станом замку в Чернелиці і розуміння ними його історичної вартості. Перший, лаконічний текст являє собою підтвердження наявності проблем, про які йшлося в згаданому раніше листі Казимира Пшибиславського до Грона Консерваторів, що свідчить про підтримку його звернення. Другий текст, натомість, підтверджує візит консерватора Теодора Таловського до Чернелиці і здійснення ним огляду замку. Тоді ж з'явилося перше знане нам креслення вежі замку, авторства того ж Т.Таловського, оригінал якого, а також фоторепродукція Ю. Ходини з 1975 року, знаходяться в Архіві Інституту Мистецтва Польської Академії Наук у Варшаві*. На оригіналі креслення подана дата – 16 лютого 1905 року, що цілком відповідає цитованому вище звіту Т.Таловського. На мою думку, згаданий малюнок був швидше за все проектом Т.Таловського, за яким, очевидно, була відреставрована замкова брама. Адже сам консерватор відмічав у 1905 році, що замкова брама потребує ремонту [10, s.2], а на малюнку представлена брама без пошкоджень [6, ark 1].

Незважаючи на чітку декларацію Грона, з приводу необхідності порятунку пам'ятки, проблема виділення субвенції на ремонт даху на вежі була непростюю. В лютому 1905 року появився донос на Самуеля Мосберга якогось Мотеля Фаліка з Чернелиці, про що відмічено в нотатках консерваторів:

Текст:

Pod. d. 11 lutego 1905.

Motel Falik z Czernelicy

z doniesieniem, iż Mosberg jako człowiek zamożny nie zasługuje na subwencję Koła (na pokrycie dachu baszty)

Odstąpiono JW Panu Kons. Talowskiemu [*Спочатку написано “Dr. Czolowskiemu”* потім закреслено – М.А.]

Do aktów

We Lwowie d. 11/II. 1905

rodpis (*підпис нечительний, ймовірно Т.Тальовського.* – М.А.)

Wł. Koz. [4, ark.43].

Переклад:

Под. дн. 11 лютого 1905

Мотель Фалік із Чернелиці з донесенням, що Мосберг як багата людина не заслуговує на субвенцію Грона (на покриття даху вежі).

Віддано Пану ЯВПану Конс. Тальовському [*Спочатку написано “Др. Чоловському”* потім закреслено. – М.А.]

До актів

У Львові д. 11/II. 1905

Підпис (*підпис нечительний, ймовірно Т.Тальовського.* – М.А.)

Вл. Коз.

* Оригінал креслення: [6. – Ark. 1]; Фотокопія 1975 року: [7, ark. 1]. Оригінал креслення, незнаний дослідникам, виявлений в березні 2013 року доктором Віталієм Нагірним в Архіві Інституту Мистецтва Польської Академії Наук. Натомість фотокопія Ю. Ходини з 1975 року публікувалась єдиний раз, див.: [11, s. 132].

Арсеніч Магда. Пожежа Чернелицького замку на початку ХХ століття і спроби його відбудови...

На жаль, в архівних фондах не збереглося ані оригіналу доносу Мотеля Фаліка, ані офіційної відповіді Грона Консерваторів на нього. Можна однак стверджувати, що він був маловірогідним, оскільки в кінцевому результаті власник замку отримав, хоча і з річним запізненням, визначені 400 корон на відбудову даху на замковій вежі, про що свідчить розписка С.Мосберга, яка збереглася в документах Грона Консерваторів:

Текст:

L. 5. Pod 14 / I / 1906

Z urzędu w sprawie subwencji dla Mosberga w Czernelicy na pokrycie dachem bramy fortecznej w Czernelicy.

Subwencję 400 kor. przesłano przekazem pocztowym / receptis obok/

Exlibis do aktów.

We Lwowie d. 14 stycznia 1906 roku

Podpisy (підпис нечительний, ймовірно Т.Тальовського. – М.А.)

Wł. Koz [5, арк. 8]

Переклад:

L. 5. Під 14 / I / 1906

З адміністрації в справі субвенції для Мосберга в Чернелиці на покриття дахом фортечної вежі в Чернелиці.

Субвенцію 400 кор. Переслано поштовим переказом / рецeпис збоку/

Копія до актів.

У Львові д. 14 січня 1906 року

Підписи (підпис нечительний, ймовірно Т.Тальовського. – М.А.)

Вл. Коз.

Дана інформація підтверджується також збереженою квитанцією на поштовий переказ Гроном Консерваторів визначеної суми для Самуеля Мосберга, яка приклеєна до цитованої вище записки [5, арк.8]*.

Postanweisung nr Przekaz	Betrag-Kwota-	[кругла печатка]
pocztowy nr	Квота	Lemberg 5
Переказ Почтовий ч. 497		Lwów 5

An	KK	Hr	15
do	Mosberg	400 –	I
до			06
			3

In
w Czernelica
v

Amerkun Beamter
g Urzędnik Gl.
Uwaga Урядник
Замітка

Цитований документ підтверджує отримання С. Мосбергом суми в розмірі 400 корон, призначеної на ремонт даху вежі. Фінансування здійснювалось із бюджету Грона Консерваторів і було признане незважаючи на згаданий вище донос М. Фаліка. На під-

* В даному випадку я не бачу необхідності в перекладі квитанції, оскільки згаданий документ був трьохмовний – німецькою, польською і українською мовами.

ставі інформації іншого, наведеного нижче джерела, можна припустити, що С.Мосберг розпочав ремонт замку власним коштом, а Гроно Консерваторів повернуло йому частину коштів вже після закінчення відбудови даху на вежі.

Після вдалого ремонту замкової вежі С.Мосберг зробив спробу отримати чергову фінансову допомогу на відбудову замку. Для цього він надіслав ще один лист до Гроно Консерваторів датований 14 березням 1906 року:

Текст:

Świetne c.k. Koło Konserwatorów!

Podpisany, właściciel zamku w Czernelicy, odrestaurowawszy bramę wjazdową w tejże warowni z przyjemnością spogląda na imponującą obecnie spuściznę wieków; z drugiej jednak strony ogarnia go smutek na myśl, że ościenny mur frontowy, mieszczący w sobie 2 piętra i przestronne pokoje, ulegając wpływowi przyrody, w jakie lat kilkanaście runie i udaremni wszelkie nakłady i starania jakie podpisany od lat kilku do zamku dokłada.

Mur ten od szeregu lat jest bez dachu, wskutek czego woda deszczowa i stopionego śniegu wyżłobiwszy w stropie ostatnimi czasy mnóstwo szczelin, już na dobre do wnętrza pokoi ścieka: Ścianę zaś frontową tegoż muru ścieki wodne tak u fundamentu wypłykały, że zachodzi obawa, by ta ściana w lat kilka nie upadła.

Aby tedy uchronić tej pamiątki dawnej Polski, postanowił podpisany dołożyć wszelkich starań, by mur powyższy naprawić. Podpisany zamierza na powyższym murze wystawić dach, ścianę u fundamentu uszkodzoną podmurować sklepienia pokoi i ściany otynkować, w pokojach urządzić posadzki w ogóle kompletnie zrestaurować i utrwalić. By atoli mózdz w danym razie mieć jakiś użytek z tych odnowionych ubikacyj, musiałby podpisany w ścianie frontowej drzwi schodowe urządzić.

Wobec tego, że powyższa naprawa muru połączona jest kosztami zwyż 2000 koron, a podpisany nie jest bynajmniej w stanie przyczynić się do tej restauracji znaczną kwotą, czuje się przeto podpisany zniewolonym zwrócić się do Świetnego ck. Koła Konserwatorów z następującą prośbą:

Świetne ck. Koło Konserwatorów raczy łaskawie uwzględnić powyższe momenta i podpisanemu, celem urzeczywistnienia jego pragnień zasiłku w kwocie 2000 koron lub też – gdyby to nie było możliwe – pożyczki 2000 koron na dziesięć lat rocznych udzielić.

Czernelica, dnia 14 marca 1906.

Samuel Mosberg [5, арк. 63, 63 зв.].

Переклад:

Світле ц.к. Гроно Консерваторів!

Підписаний нижче, власник замку в Чернелиці, відреставрувавши в'їзду вежу в тій же фортеці з приємністю споглядає на вражаючу тепер спадщину віків; з іншого боку його охоплює смуток при думці, що сусідній передній мур, що містить в собі 2 поверхи і просторі кімнати, підлягаючи впливам природи, через якихось декілька років впаде і зробить даремними всі видатки і старання які підписаний докладає до замку протягом кількох років.

Цей мур протягом кількох років є без даху, внаслідок чого дощова і тала снігова вода виточили останніми часами багато щілин в стелі, вже сильно протікає всередину кімнат: передню стіну цього ж муру стікаючи води так виточили, що появляється побоювання, щоб ця стіна не впала через кілька років.

Щоб зберегти цю пам'ятку давньої Польщі, підписаний постановив докласти всіх старань, щоб направити згаданий мур. Підписаний має намір поставити дах на цьому мурі, пошкоджену біля фундаменту стіну підмурувати, склепіння кімнат і стіни поштукатурити, в кімнатах зробити підлогу і взагалі повністю відреставрувати і зміцнити. Щоб в даному випадку можна було мати якусь користь з цих відновлених приміщень, підписаний був би змушений зробити сходові двері в передній стіні.

З огляду на те, що згадана направа муру в'яжеться із коштами більше як 2000 корон, а підписаний не є в стані дати на цю реставрацію принаймі більшу квоту, через це підписаний відчувається змушеним звернутись до Світлого ц. к. Грона Консерваторів із наступним проханням:

Світле ц.к. Гроно Консерваторів виявить ласкаве бажання взяти під увагу згадані вище моменти і надати підписаному, з метою реалізації його прагнень, допомогу в сумі 2 000 корон або теж – якщо б то було неможливе – позику 2 000 корон терміном на десять років.

Чернелиця, дня 14 березня 1906.

Самуель Мосберг.

Проаналізувавши докладніше наведений лист, можна з'ясувати декілька фактів. По-перше, в березні 1906 року, тобто два місяці після отримання власником замку субвенції від Грона, вежа замку вже була відреставрована і покрита дахом. Дозволю собі припустити, що С.Мосберг розпочав ремонт власним коштом ще перед отриманням фінансової допомоги від Грона, або ж ремонт було здійснено дуже швидко. Останнє, зважаючи на тогочасну будівельну технологію, видається малоімовірним. Тому вірогіднішим є припущення, що відновлення даху на вежі розпочалося ще перед отриманням фінансової підтримки зі сторони Грона. Також можна стверджувати, що в мурі, який знаходився між брамою і четвертим бастіоном, у той час ще були два поверхи з кімнатами. Однак вони перебували в дуже занедбаному стані. Як згадував господар замку: "Цей мур протягом кількох років є без даху". На підставі цих слів важко стверджувати відколи бракувало даху. Видається сумнівним, що це був наслідок пожежі, яка трапилася за два роки до цитованого листа С. Мосберга. Однак, не можна відкидати припущення, що власник міг свідомо використовувати такі епітети для досягнення своєї мети. Пригадаю, що О.Чоловський, у своїй праці "Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej", яка побачила світ за дванадцять років до описуваних подій, згадував, що вже тоді "Кімнатні приміщення з обох сторін від брами... знищені чи перетворені на стайні"[22, s. 13]. Що цікаво, О.Чоловський відзначає, що кімнати знаходилися з обох сторін від брами, чому однак суперечать усі відомі іконографічні джерела чи описи [12, ark.1].

Відповідь консерваторів на цей лист була негативною. Очевидно, причиною такого рішення був брак фінансів у Гроні. Нам відомо, що Гроно адресувало С.Мосбергу наступний лист з лаконічним змістом:

Текст:

Exp. Do Pana Samuela Mosbega w Czernelicy

W odpowiedzi na pismo [символ нечительний. – М.А.] d. 14 marca 1906 grono ck. konserwatorów Gal. wsch. oznajmia, że dla braku funduszków nie może przychylić się do prośby Pana o subwencję na restaurację frontowego muru zamkowego obok bramy wjazdowej w Czernelicy.

We Lwowie d. 6 kwietnia 1906

Podpis (підпис нечительний. – М.А.)

Wł. Koz. [5, арк.63]⁵

Переклад:

Копія. До Пана Самуеля Мосберга в Чернелиці

У відповідь на лист [символ нечительний – М.А.] д. 14 березня 1906 гроно ц.к. консерваторів Схід. Гал. інформує, що через брак коштів не може схилитись до прохання Пана про субвенцію на реставрацію переднього замкового муру біля в'їздної вежі в Чернелиці.

У Львові д. 6 квітня 1906

Підпис (підпис нечительний. – М.А.)

Вл. Коз.

⁵ Під тим номером в архівній справі знаходиться 3 аркуші, в даному випаку мова йде про останній аркуш.

На жаль, це останній із збережених в архівних фондах документів, які стосуються справи відбудови замку на початку ХХ століття. Після цього, аж до кінця Першої світової війни не маємо фактично жодних даних про стан історичної пам'ятки.

Підсумовуючи, треба відмітити, що вцілілі джерела не відображають усіх етапів і проблем, пов'язаних з діяльністю реставраторів і власника замку на початку ХХ століття. Попри це, зацитовані в даній статті документи, що знаходяться в Центральному Державному Історичному Архіві у Львові, дають цікаву інформацію, яка, в комплексі з збереженими фотографіями і опублікованими джерелами, може пролити нове світло на історію Чернелицького замку, а також допомогти у відтворенні його вигляду на межі ХІХ і ХХ століть.

1. Центральный Державний історичний архів у Львові (далі – ЦДІАЛ України), ф. 616, оп. 1, спр. 9. – 108 арк.
2. ЦДІАЛ України, ф. 616, оп. 1, спр. 16. – 92 арк.
3. ЦДІАЛ України, ф. 616, оп. 1, спр. 36. – 114 арк.
4. ЦДІАЛ України, ф. 616, оп. 1, спр. 42. – 92 арк.
5. ЦДІАЛ України, ф. 616, оп. 1, спр. 45. – 83 арк.
6. Archiwum Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk. – Sygnatura 5849. – 1 ark.
7. Archiwum Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk. – Sygnatura Negatyw nr 114218. – 1 ark.
8. Protokół posiedzenia Koła Konserwatorów z dnia 5 marca 1891 r. // Teka konserwatorska. Rocznik Koła C. K. Konserwatorów starożytnych pomników Galicji Wschodniej. 1892. – Lwów 1892. – S. 159.
9. Sprawozdanie Koła c.k. Konserwatorów i Korespondentów Galicji Wschodniej // Teka Konserwatorska. – T. 3 : luty-lipiec 1904. – № 18–22. – 7 s.
10. Sprawozdanie Koła c.k. Konserwatorów i Korespondentów Galicji Wschodniej // Teka Konserwatorska. – T. 3 : lipiec 1904 – marzec 1905. – № 22–30. – 9 s.
11. Zabytki województwa stanisławowskiego. Wykaz z lat 1920–1929 (opracowany przez pracowników lwowskiego okręgu konserwatorskiego) / red. nauk. R. Brykowski, G. Ruszczyk. – Warszawa: Ministerstwo Kultury i Sztuki, 1998. – 138 s.
12. Zbiory Ośrodka “Karta” w Warszawie. – Archiwum Fotografii. – Sygn. 004879. – 1 ark.
13. Антонюк Д. Сто п'ятдесят п'ять польських замків і резиденцій в Україні / Д. Антонюк. – Ч. 1. – К. : Грані-Т, 2011. – 188 с.
14. Вечерский В. Замки и крепости Украины / В. Вечерский. – К., 2005. – 151 с.
15. Вечерський В. Фортеці й замки України / В. Вечерський. – К., 2011. – 663 с.
16. Випасняк І. П. Чернелиця – містечко над Дністром (Короткий історичний нарис) / І. П. Випасняк, Я. М. Яценюк. – Чернівці: Технодрук, 2007. – 131 с.
17. Лесик О. В. Замки та монастирі України / О. В. Лесик. – Львів, 1993. – 172 с.
18. Нагірний В. Чернелицький замок / В. Нагірний // Матеріали ІІІ Прикарпатської історико-краєзнавчої наукової конференції. – Коломия, 1997. – С. 38–39.
19. Нельговский Ю. Каменные замки Западной Украины конца XVI – первой половины XVII в. / Ю. Нельговский, Е. Годованюк // Архитектурное наследство. – Вып. 34. – Москва, 1986. – С. 125–133.
20. Прибега Л. Замки та фортеці : альбом / Л. Прибега. – К. : Мистецтво, 2007. – 352 с.
21. Смеречанський Р. Городенківщина стежками століть / Р. Смеречанський, О. Каглян, В. Никифорок. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – 140 с.
22. Czołowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej / A. Czołowski. – Lwów : Nakładem autora, 1892. – 170 s.
23. Polak T. Zamki na Kresach. Białoruś, Litwa, Ukraina / T. Polak. – Warszawa: Pagina, 1997. – 223 s.

В статье представлены раньше не публикуемые архивные источники, которые касаются пожара в Чернелицком замке в 1905 году, а также более поздних попыток его восстановления. Настоящие документы хранятся в Центральном Государственном Историческом Архиве во Львове в фонде Общества Грозди Консерваторов достопримечательностей древности Восточной Галичины. Тексты документов приведены в оригинале – польским языком с сохранением правописания присущего излому ХІХ и ХХ веков. Также подан перевод на украинский язык и прибавлены комментарии.

Ключевые слова: Чернелицкий замок, Чернелиця, пожар замка, Гроздь Консерваторов, Мосберг.

The not published archived sources which touch a fire in Chernelickomu of lock in 1905 year are presented in the article before, and also more late attempts of his renewal. This documents are kept in Central Record Historical Office in Lviv in the fund of Society of Cluster of Conservatives of sights of antiquity of East Galychyna. Texts of documents are resulted in an original – by Polish with the maintainance of spelling of

inherent fracture Ö²Ö and ÖÖ ages. Translating is also given into the Ukrainian language and comments are added.

Keywords: *Chernelickiy became drenched, Chernelicya, fire of lock, Cluster of Conservatives, Mosberg.*

УДК 94 (477)

ББК 63.3 (4 Укр) 52

Віталій Гайсенюк

БІЖЕНСТВО МОСКВОФІЛІВ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1915–1918 рр.)

У статті висвітлено проблему занепаду москвофільського руху на західноукраїнських землях у роки Першої світової війни. Автор звернув увагу на декілька аспектів цього процесу, а саме – біженство москвофілів та життя українських переселенців на території Російської імперії.

Ключові слова: *москвофіли, біженство, Руська Народна Рада, В. Дудикевич, Карпато-руський добровільний загін.*

Діяльність москвофільських лідерів та організацій під час кількох окупацій західноукраїнських земель російськими військами в роки Першої світової війни серед безлічі напрямів вивчення москвофільського руху є доволі дослідженою темою в українській та зарубіжній історіографії (за винятком періоду російського панування у 1916–1917 рр.). Водночас, поразка цього руху на українських землях та його біженство на територію Росії не мають такої популярності серед наукових запитів дослідників. Це, а також необхідність проведення паралелей між тогочасними і сучасними нам реаліями та спроба обґрунтування теорії про поступовий крах антинаціональних ідеологій в українській суспільно-політичній думці й зумовили актуальність обраного нами дослідження.

Звертаючись до історіографії та джерел, можемо констатувати, що питання перебування москвофілів на території Російської імперії доволі ґрунтовно було висвітлено у тогочасній українській пресі [3; 16; 24], зокрема, у серії статей З. Кузеля “Галицькі “емігранти” в Росії” у “Віснику Союзу визволення України” [4–14], а також у мемуарах І.Осипова [18]. Втеча москвофільських діячів разом з відступаючими російськими військами у 1915 р., а також біженство, спричинене застосованою з боку росіян тактикою “випаленої землі”, побіжно описані у працях українських та російських дослідників І.Місюри [15], І.Орлевич [17], з одного боку, та О. Бахтуріної [1] і Н. Пашаєвої [19], – з іншого. Сам факт біженства москвофілів на основі документального матеріалу та авторських теоретичних узагальнень, зокрема, розкритий у монографії Л. Жванко [2].

Біженство із західноукраїнських земель в роки Першої світової війни було спричинене різними факторами: по-перше, воєнними діями російської армії та політикою російської окупаційної адміністрації, по-друге, страхом перед австрійськими розправами серед москвофілів та їх “аудиторії”, галицької проросійської людності. Ми спробуємо дослідити другий тип біженства, так як він був безпосередньо пов’язаний з аспектом російсько-москвофільських взаємо-відносин.

З відступом російських військ, боячись репресій з боку австрійської влади, багато москвофілів покинуло Галичину (бл. 100 тисяч) [1, с.187]. А за словами Р. Мировича, у Росії біженцями стали 200 тис. галицьких москвофілів [19, с.158]. Точного підрахунку біженців з Галичини ніхто не вів, однак є фрагментарні дані. Так, газета “Утро России” 18 червня 1915 р. повідомляла, що кількість біженців “свідчить про те, що кожні півгодини зі Львова відходив потяг, що віз їх до Росії” [1, с.187]. За даними Міністерства внутрішніх справ, тільки у Києві у кінці серпня 1915 р. перебувало 12 тис. біженців з Галичини [1, с.188]. Як відзначали газети, “жили вони у вкрай антисанітарних умовах; спали на підлозі і на землі, харчувалися випадково і огидно та були позбавлені мінімальної медичної допомоги” [1, с.196]. Газета “Свобода” писала: “Москвофільство між утіка-